

Л. Удовиченко,

доцент кафедри української літератури і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ В ГАЛУЗІ НАВЧАННЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто провідні ідеї сучасної літературної освіти учнів. Визначено основні напрями методичних досліджень науковців України в галузі методики навчання світової літератури, схарактеризовано наукові концепції, сформульовано принципи роботи авторської школи Л. Мірошниченко.

Ключові слова: літературна освіта, методична школа, концепція, принципи, технологія.

Становлення літературної освіти та формування теорії і практики навчання курсів літератури завжди було актуальною проблемою вітчизняної школи. Але якісно новий напрямок можна пов'язати з упровадженням у шкільну практику курсу «Зарубіжна література» у часи незалежності України. Одним із перших стратегічних документів була Державна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), в якій серед основних шляхів реформування змісту загальної середньої освіти було проголошено прилучення учнів «до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури». З того часу характерною особливістю усіх програмових документів є орієнтація школи на особистість учня. «Освіта України — це освіта для людини. Її стрижень — розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни» [3, 11].

У Національній доктрині розвитку освіти в ХХІ ст. основною метою навчання проголошено створення умов «для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України», формування поколінь, які «здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства» [5, 2].

Відповідно до основних документів у першій Концепції літературної освіти (1994 р.) було визначено нову мету літературної освіти, основні завдання і шляхи її реалізації, правильність яких було доведено часом. Література як шкільний предмет все більше ставала носієм народної моралі, відповідно, у процесі її вивчення особли-

ва увага зверталася на втілення у художніх творах загальнолюдських і національних цінностей, на висвітлення історичного розвитку, на рівні свідомості й національної самосвідомості. Сформульовані завдання було логічно оновлено в Концепції літературної освіти у 12-річній загальноосвітній школі, де визначено стратегічний напрямок розвитку літературної освіти на найближчі 15 років.

Першою і найголовнішою проблемою визначено проблему ідейної і духовно-ціннісної дезорієнтації молоді. «Розвінчання старих ідеалів і відсутність нових моральних цінностей зумовили виникнення “духовного вакууму”, який почав заповнюватися активно пропагованими багатьма засобами масової інформації і низькопробною літературою прикладами насильства, зневаги до людської особистості, одвічних людських цінностей», зазначають автори Концепції. До того ж яскраві факти сучасного життя піднімають на поверхню непоодинокі випадки нехтування мораллю, переваги сили грошей над людяністю й порядністю. І тому методика роботи вчителя зарубіжної літератури має будуватися таким чином, аби втілені у художніх творах загальнолюдські, національні, культурні ідеали й цінності, вступаючи у непримиренний конфлікт із сучасністю у певних випадках, мотивовано стверджувалися у свідомості учнів як незаперечні та залишалися особистісними цінностями.

Не менш важливим завданням сучасної літературної освіти визначено використання таких методів навчання, які розвивають «уміння самостійно вчитися, критично мислити... здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, вміння і навички, необхідні для життєвого і професійного вибору» [3, 13], що підкреслило потребу в розробленні науково обґрунтованої технології ви-

вчення творів мистецтва слова на нових методологічних засадах.

Саме проблема розробки новітніх засад побудови навчального процесу з літератури спонукала вчених-методистів та учителів-практиків до спільної наукової роботи. Питання про те, з яких позицій вивчати в Україні інокультурні художні тексти, як вплинути на формування наукового світогляду учнів на основі засвоєння найважливіших літературних фактів, теоретичних понять, закономірностей розвитку літературного процесу на доступному рівні узагальнень світоглядного характеру, на яких засадах формувати відповідальне ставлення до засвоєння літературних знань як необхідного складника загальної культури кожної людини до сьогодні активно обговорюються на сторінках фахової преси.

Достатньо уваги приділяють учені та вчителі всебічному розвитку особистості, здатності до самоосвіти і самореалізації з урахуванням задатків, здібностей і нахилів учнів, формування умінь критично мислити, висловлювати власні думки, обґрунтовані судження, давати самостійні оцінки тощо. Новітній зміст літературної освіти, який включає художні твори, що «спонукають школярів до самоаналізу, допомагають зрозуміти як власний духовний світ, так і героїв художніх творів, інших людей» [3, 54]. Оскільки в основу побудови змісту освіти покладено серед найголовніших принципів державної політики України в даній галузі (фундаментальності, науковості, систематичності знань) також принцип урахування культурологічного та національного змісту пам'яток мистецтва слова, то сучасні методисти розробляють стратегії переходу від методики накопичення знань до вивчення літератури з позицій культурологічної науки. «Таке спрямування на культуру є виявом важливої світової тенденції гуманітаризації системи освіти» [3, 55], оскільки постала потреба формувати в учнів цілісну картину світу, стимулювати естетичне й моральне осмислення навколишньої дійсності, розвивати розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності літературно-мистецьких і культурних явищ у їх історичному розвитку.

Стрижнем сучасних науково обґрунтованих технологій вивчення пам'яток світового письменства стало прагнення виховання людини-громадянина з високою національною гідністю та свідомістю. «Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах, традиціях, звичаях та обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді, морально-етичних цінностях та здобутках багатьох поколінь» [3, 55]. А вивчення національної літе-

ратури у контексті світової, порівняння на різних рівнях зазначених складників національної культури зі здобутками інших народів світу дає, до того ж, змогу усвідомити цінність і самоцінність національної культури, специфіку національного характеру, що суттєво позначається на свідомості та самосвідомості підрастаючого покоління. Вагомим аргументом до цього є положення вітчизняного літературознавства про те, що кожна національна література не є ізольованою, замкнутою художньою системою, а перебуває у тісних взаємозв'язках із літературами інших народів, розвивається у загальносвітовому контексті.

Зазначені завдання і проблеми спонукали вчених-методистів і учителів-практиків до переосмислення понад двохсотлітнього досвіду навчання літератури і формулювання новітніх наукових положень, які з часом лягли в основу роботи різних методичних шкіл.

Традиційно в радянський період у школі художні твори зарубіжної літератури вивчалися в курсі російської й вводилися принагідно, наприкінці навчального року для поглиблення читачького досвіду, розширення світогляду учнів, формування їхнього уявлення про російське письменство як органічний складник світового літературного процесу. В цей період детально проблемами вивчення творів зарубіжних письменників займалися вчені К. Нартов, Н. Муравйова, Ф. Прокаєв, І. Долганов, В. Кучинський, О. Чирков, Л. Мірошніченко та ін. Основоположниця однієї з перших вітчизняних методичних шкіл, українська вчена-методист Л. Мірошніченко у 1980-х рр. захистила кандидатську дисертацію, в якій було запропоновано ефективні шляхи, методи і прийоми оптимізації навчання зарубіжної літератури в національній школі, що й стало основою розбудови вітчизняної методики навчання зарубіжної літератури в школах України.

Методичні ідеї Л. Мірошніченко зумовили гострий інтерес, стали об'єктом напружених дискусій. Поступово протягом майже 40 років під її керівництвом на кафедрі методики викладання світової літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова склалася досить поширена офіційно зареєстрована методична школа, яку сьогодні представляють 4 доктори педагогічних наук, 21 кандидат педагогічних наук зі спеціальності «теорія і методика навчання (зарубіжна література)», а також численна когорта вчителів з різних регіонів України.

Наукова концепція вченої формувалася у межах київської, московської та ленінградської ме-

тодичних шкіл. Науковим керівником і наставником Лесі Федорівни був на той час академік О. Р. Мазуркевич. Науковець на перших етапах своєї наукової роботи, маючи належний педагогічний досвід, викладала методику навчання літератури в різних педагогічних інститутах України, аргументовано переконуючи у необхідності використання необмежених інформаційних, розвивальних та виховних аспектів світового письменства.

Серед новаторських ідей, які розробляються представниками методичної школи вже у перші роки її існування, можна назвати ті, що стосуються спільних проблем у навчанні української, російської, зарубіжної літератури. Вони втілені, зокрема, в дослідженнях О. Куцевол «Особливості вивчення епіграфованих творів», О. Ісаєвої «Формування світогляду старшокласників при вивченні художнього твору», О. Орлової «Специфіка вивчення ліричних творів...».

Спектр проблем для вивчення збагачувався і значна частина нових напрямків вітчизняних методичних досліджень почала формуватися з уведенням курсу «Зарубіжна література» до навчальних програм середніх закладів освіти у 1992 р. Адже Україна була першою у світі державою, яка впровадила курс, що відкривав можливість для учнів середніх загальноосвітніх закладів опанувати найкращі здобутки світового письменства. Із переглядом Концепції літературної освіти в Україні процес коригування методичних ідей школи Л. Мірошниченко зберігає внутрішній потенціал. А це означає, що кожне нововведення у сучасній філософії освіти не залишається поза увагою вчених, які прагнуть оптимізувати, словами Д. Наливайка, розвиток тих предметів, що розширюють обрії світобачення нашої молоді, розробляти такі технології навчання зарубіжного мистецтва слова, які дають змогу найбільшою мірою задовольняти потреби учнів в умовах нової культурної, політичної, ідеологічної, суспільної, соціальної ситуації тощо [4, 7].

Над аспектами порівняно молодого науки — методики навчання зарубіжної літератури — працюють вчені різних регіонів України під керівництвом першого в Україні доктора педагогічних наук з методики навчання зарубіжної літератури, професора Л. Мірошниченко. Кожне наступне дослідження можна назвати новаторським у вітчизняній методиці. Наприклад, дисертації: А. Мартинець «Формування поняття “національний образ-персонаж” на уроках зарубіжної літератури», Л. Удовиченко «Особливості вивчення християнських образів зарубіжної літератури в загальноосвітній школі», Ж. Клименко

«Взаємозв'язане вивчення зарубіжної та української літератури в 5–8 класах загальноосвітньої школи», Т. Матюшкіної «Використання логічних схем-конспектів як засіб підвищення ефективності вивчення зарубіжної літератури», А. Вітченка «Удосконалення літературного розвитку школярів засобами театрального мистецтва», Ю. Дишлюк «Формування ораторських умінь у процесі вивчення зарубіжної літератури», А. Мельник «Літературний розвиток учнів 5–7 класів у процесі навчально-ігрової діяльності», А. Нагорної «Методика застосування філософських джерел у процесі вивчення зарубіжної літератури (9–11 класи)», Ю. Глебової «Методика використання наочності у процесі формування теоретико-літературних понять в учнів 5–8 класів на уроках зарубіжної літератури», О. Дем'яненко «Системний підхід до розвитку творчої особистості учнів у процесі вивчення зарубіжної літератури (5–8 класи)», І. Волинець «Методика використання матеріалів літературного краєзнавства у процесі вивчення зарубіжної літератури», В. Храбрової «Методика вивчення “наскрізних” тем у шкільному курсі “Зарубіжна література”», О. Ратушняка «Формування інтерпретаційної компетенції старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури», Г. Островської «Методика вивчення епічного твору параболічного типу в шкільному курсі зарубіжної літератури», Ю. Рибінської «Методика взаємозв'язаного навчання зарубіжної літератури та англійської мови в школах гуманітарного профілю», К. Таранік-Ткачук «Методика застосування стилістичного аналізу в процесі вивчення творів зарубіжної літератури в 9–11 класах».

Результати досліджень, що проводяться в межах наукової школи, лягли в основу формування наступних наукових концепцій:

- професійна підготовка студентів-філологів до викладання світової літератури буде ефективною, якщо нову дисципліну «Методика викладання світової літератури» буде забезпечено освітніми стандартами, навчальними планами, програмами, підручниками, методичними посібниками, що запроваджуватимуться у навчально-практичну діяльність у вищезазначеній логічній послідовності; буде застосовано науково-педагогічну систему формування готовності студентів-філологів до викладання світової літератури з упровадженням в неї оптимального змісту й ціннісно-діяльнісного підходу;

- методична майстерність розглядатиметься як інтеграційна якість, сформована з урахуванням особистісних інтересів, мотивів, потреб і потенційних здібностей студентів (Л. Мірошниченко);

- технологія розвитку читацької діяльності старшокласників є продуктивною за умов урахування специфіки читання як виду естетичної рецепції, впровадження комп'ютерних технологій навчання, застосування інтерактивних видів і форм роботи, організації дослідницької діяльності (О. Ісаєва);

- технологія вивчення перекладної літератури в загальноосвітній школі має враховувати специфіку художнього перекладу, розкриття феномену інокультурності, впровадження у практику викладання елементів порівняння оригіналу й перекладу (Ж. Клименко);

- вивчення світової драматургії має забезпечуватися спеціально розробленою технологією формування інтерпретаційної компетентності старшокласників, яка ґрунтується на системно-діяльнісному підході до розгляду драми і передбачає комплексний вплив на розвиток особистості інтерпретатора (читача, глядача, виконавця) (А. Вітченко);

- ефективність технології вивчення образів-персонажів у шкільному курсі зарубіжної літератури старшої школи забезпечується упровадженням спеціальних груп навчальних завдань на різних етапах сприйняття, аналізу та інтерпретації образів-персонажів з урахуванням контексту, різних аспектів, специфіки літературного напрямку (Л. Удовиченко).

Послідовниками методичної школи поряд із проблемами середньої освіти досліджуються також і питання фахової підготовки майбутніх учителів світової літератури:

- проблема диспропорції між зрослими потребами суспільства у творчій педагогічній діяльності та реальним рівнем готовності випускників педагогічних університетів до методичної творчості може бути подолана за умови створення і впровадження науково-методичної системи цілеспрямованого розвитку креативності студентів ВНЗ на основі креативно-інноваційної стратегії (О. Куцевол);

- теорія і технологія літературної освіти майбутніх учителів світової літератури (В. Бабенко);

- теорія і технологія підготовки майбутніх вчителів літератури до науково-дослідної та інноваційної діяльності (О. Костюк);

- теорія і практика формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до організації читацької діяльності учнів (Т. Чередник).

Ці напрямки не вичерпують усіх теоретичних пошуків методичної школи. Вони представлені працями вчених, позиція яких має самостійне значення і справді творчо збагатили методичку навчання зарубіжної літератури. Ар-

гументом щодо вибору визначених напрямків роботи є прагнення вчених через посередництво зарубіжної літератури прилучати молоде покоління до скарбів духовної культури людства, сприяти загальнодержавній інтеграції України у світовий культурний простір, інтенсифікувати процес розвитку національної літератури та культури.

Вірогідність наукових пошуків методичної школи підтверджується продовженням розпочатих та розробкою нових аспектів методики, що відбивається у кандидатських та докторських дисертаціях, які захищаються та готуються на кафедрі методики світової літератури НПУ імені М. П. Драгоманова.

Послідовники школи професора Л. Мірошниченко активно відстоюють демократичну концепцію у навчанні загалом та літератури зокрема. Підтвердженням цього є виступи методистів на науково-практичних конференціях, методичних семінарах; публікації у періодичних виданнях на захист поліваріантності програм, підручників і посібників для вчителів та учнів; розробка науковцями кафедри методики навчання світової літератури НПУ імені М. П. Драгоманова програм курсу «Зарубіжна література», методичного його забезпечення тощо. Така позиція спричинена самим процесом розвитку освіти в Україні, охоплює, як зазначив академік Д. Затонський, професійну й етичну сторони справи [2, 4].

Робота наукової школи ґрунтується на таких принципах:

1. Збереження наукових традицій, які існують з часу виникнення методики як науки. Ці традиції є джерелом власних сил і енергії, творчого натхнення до наукових досліджень. Словами відомого філософа сучасності Г.-Г. Гадамера, «...головне полягає в тому, що і перше й друге пов'язані як складники єдиного процесу, чия назва — мистецтво навчати» [1, 57].

Наше повсякденне життя — вічний творчий пошук в одночасному існуванні минулого і майбутнього, який дає змогу не лише використовувати давні традиції методики навчання літератури, а й з урахуванням вимог часу, нових пріоритетів навчально-виховного процесу робити акцент у процесі формування особистості на розвиток її природних здібностей засобами мистецтва слова.

2. Розроблення змісту й технологій навчання літератури має здійснюватися на основі нової методології, яка охоплює фундаментальні положення визнаних наук: літературознавства, лінгвістики, педагогіки, вікової та педагогічної психології, філософії, суспільствознавчих наук

тощо. Такий критерій, відповідно, був одним з основних у розробленні науковцями кафедри методики світової літератури НПУ імені М. П. Драгоманова програм із зрубіжної літератури та науково-методичного комплексу для забезпечення навчально-виховного процесу.

3. Література має вивчатися як складник духовної та художньої культури, феномен мистецтва. При цьому обстоюється положення, що світова художня творчість має бути представлена найвидатнішими її діячами, значущість творчості яких в кожній національній літературі певного періоду є визначальною. Але орієнтуватися вчитель має на свідомість українського читача. Тому активно розробляються питання упровадження елементів компаративістики, вивчення здобутків української перекладної школи, загальнолюдських та національних аспектів навчання.

4. Принциповою є і мета навчального курсу — формування творчого читача з критичним мисленням. Тому представники методичної школи неодноразово наголошували на тому, що шкільний курс літератури не повинен містити значну кількість «товстих» романів, спираючись більше ніж на 50-річний досвід теоретичного і практичного вивчення питання. Така позиція довела свою результативність. Вчені переконують у необхідності врахування такої ідеї вагомими аргументами. По-перше, відведена кількість годин на вивчення зарубіжної літератури не дає змоги досягти глибокого, усвідомленого, високоякісного її осягнення. По-друге, вивчення творів мистецтва слова за уривками не дає змоги реалізувати основний принцип літературної освіти — забезпечити повноцінне спілкування з худож-

ньою літературою, учнівську інтерпретацію та формування власної позиції.

5. Враховуючи новітні дослідження дотичних наук, інтерпретація вивчуваних текстів має будуватися на основі цілісного сприймання у єдності форми, змісту та читацького сприйняття.

6. Вивчення курсу зарубіжної літератури має відбуватися у взаємозв'язку з курсом рідної літератури і бути співвіднесеним із ним у етапах формування читача. Саме тому активно розробляються питання формування теоретико-літературних понять та розвитку читацьких умінь та навичок у процесі вивчення обох курсів.

Учителів зарубіжної літератури на сучасному етапі слід пам'ятати, що, як зазначав Г.-Г. Гадамер, «твір мистецтва говорить про щось кожному так, начебто він говорить окремо кожному і начебто тільки таке, що є одночасним і сучасним» [1, 12]. Тому науково-теоретичні та практичні розробки представників методичної школи є такими технологіями та методиками навчання, які допомагають учням усвідомити сутність того, про що твір говорить, і вчити доводити свою позицію переконливими аргументами та засобами. Відповідно, однією з визначальних рис розробок послідовників методичної школи Л. Мірошніченко можна назвати орієнтацію на подолання відстані, яка відмежовує читачів-учнів від художнього твору, на виховання високих художніх смаків, на формування читацьких умінь та навичок, які дадуть змогу забезпечити читацькі потреби учнів. Немає сумніву в тому, що самі письменники і поети, особливо останніх часів, спрямовували свої зусилля саме на те, щоб подолати цю відстань.

В статье рассмотрены ведущие идеи современного литературного образования учащихся. Определены основные направления методических исследований ученых Украины в области методики преподавания мировой литературы, охарактеризованы научные концепции, сформулированы принципы работы авторской школы Л. Миросныченко.

The article represents the leading ideas of modern literary students' education. It is determined the main trends of Ukrainian scientists' methodological researches in the branch of teaching methods in World Literature, it is defined scientific conceptions, approaches in the work of Mirosnychenko's author school.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер // Вибрані твори ; пер. з нім. — К. : Юніверс, 2001. — 288 с.
2. Затонський Д. Шкільний курс зарубіжної літератури / Д. Затонський // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2003. — № 3. — С. 3–5.
3. Концепція 12-річної загальної середньої освіти. (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. — 2000. — № 21. — 67 с.
4. Наливайко Д. Засадничі принципи у створенні програм / Д. Наливайко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2003. — № 3. — С. 7–8.
5. Національна доктрина розвитку освіти в ХХІ столітті (Проект). — К., 2000. — 43 с.